

ОБРАЗ ЧАРІВНОГО СУПРОТИВНИКА У ФРАНЦУЗЬКІЙ НАРОДНІЙ КАЗЦІ (ЗРАЗОК КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ)

Стаття присвячена аналізу семантичної організації тексту французької народної казки. Дослідження зосереджено на виявленні концептуальної структури змісту образу "Чарівного супротивника" та його відтворенні за допомогою сукупності мовних засобів. Запропонований комплексний підхід вивчення казкового образу здійснений у світлі когнітивної поетики.

Дослідження художнього тексту із застосуванням апарату когнітивної лінгвістики є надзвичайно **актуальним** для сучасного мовознавства. **Метою даної статті** є виявлення концептуальних структур, які беруть участь у формуванні змісту образу "ЧАРІВНОГО" у текстах французьких народних казок. **Предметом нашого дослідження** є зміст образу Чарівного супротивника. При аналізі мовного матеріалу ми застосовуємо **методи** концептуального аналізу, які найшли своє відображення в межах таких напрямів когнітивної лінгвістики, як фреймова семантика, теорія ментальних просторів і прототипна семантика.

Матеріалом нашого дослідження виступили тексти французьких народних казок, де основну увагу ми приділяємо дослідженню типології образів чарівних персонажів, здійсненому в межах когнітивного підходу.

Методологія В. Я. Проппа, щодо дослідження структури чарівних казок, була достатньо широко використана в роботах, присвячених проблемам семіотики тексту. Із символічної логіки в семіотику перейшло розрізнення термів та предикатів як основних складників будь-якого висловлювання [1: 77]. Терм (лог.) у логіко-математичному обчисленні є аналогом підмета або додатка в природній мові, тобто є виразом, що означає (або зображує) об'єкт із Універсуму [2: 518]. Згідно з теорією І. І. Ревзіна диференціація персонажів казки та їх функцій може трактуватися як окремий випадок термів та предикатів [1: 77-78]. Логічне поняття терму ототожнюють у семіотиці з поняттям актанта, що тлумачиться як істота або предмет, який бере участь у процесі в будь-якому вигляді та в будь-якій ролі, навіть як пасивний фігурант. Термін актант, пов'язаний із певною синтаксичною концепцією, згідно з якою елементарне висловлювання розчленовується на функції (такі, як суб'єкт, об'єкт, предикат) незалежно від їх реалізації в синтагматичних одиницях [3: 483-484]. Поняття актанта замінює терміни "*персонаж*" та "*дійова особа*", оскільки воно означає не тільки людські істоти, але й тварин, предмети, абстрактні поняття, що знайшло відображення в нашому дослідженні, де образи ЧАРІВНОГО СУПРОТИВНИКА представлені класами ЛЮДЕЙ, ТВАРИН, МІФІЧНИХ ІСТОТ.

У мовленні та побудованих на його основі вторинних моделюючих системах, тобто оповідних текстах, до яких належать і тексти казок, виокремлюють також предикати. Предикатом є конститутивний член судження, тобто те, що висловлюється, стверджується або заперечується стосовно суб'єкта. Предикат перебуває в предикативному відношенні до суб'єкта. Предикатом не є будь-яка інформація про суб'єкт, а вказівка на ознаку предмета, його стан та відносини з іншими предметами. Виділяють таксономічні предикати, які позначають входження предмета до класу, реляційні предикати, які демонструють відношення даного об'єкта до інших та характеризуючі предикати, які вказують на динамічні та статичні ознаки суб'єкта. Відповідно статичні К-предикати (квалітативні) виражають його інгерентні властивості, наприклад: "*бути молодим*", "*бути злим*" [4: 195-196], динамічні Т-предикати (трансформативні) виражають зміни суб'єкта, тобто будь-яке перетворення, включаючи переміщення [1: 78]. У мові К-предикатам відповідають предикативні прикметники та іменники, натомість Т-предикати виражаються частіше за все дієсловами. Саме Т-предикати несуть у собі функцію розгортання сюжету. При цьому дієслова, що відповідають Т-предикатам стають основним засобом забезпечення зв'язності в тексті казки.

Набір предикатів мало змінюється від тексту до тексту, хоча він залежить від жанрових особливостей. Предикати вводять у текст нову інформацію, тому вони є досить різноманітними. Множинність динамічних предикатів може бути лінійно упорядкованою, тому що для будь-яких Т-предикатів можна передбачити їх порядок у довільному тексті, якщо вони належать певному актанту [1: 84-85]. Однак варто зауважити, що цей постулат не може стосуватися статичних предикатів, для яких справедливою є теза про те, що в тексті не існує таких двох К-предикатів, із яких один не міг би з'явитися раніше за другий. Упорядковуючи предикати не парами, а трійками, четвірками, можна вже виділити такі, що скоріше зустрінуться в тексті [1: 85-86].

Отже, виділеному нами чарівному актанту відповідає певне коло статичних та динамічних предикатів. Визначення принципів розподілу та комбінування таких предикатів у казковій картині

"чарівного" світу дозволить відтворити структуру концептуального простору чарівних актантів та дослідити аксіологічне навантаження образу "ЧАРІВНОГО" у французькій народній казці.

ЧАРІВНИЙ СУПРОТИВНИК. У своїй семі поняття супротивник "*adversaire surnaturel*" тлумачиться як "*adversaire n.m. 1. Personne, groupe qu'on affronte dans un conflit, un combat, un jeu. 2. Personne opposée à une doctrine, une idée*" [5: 41]. Тобто до класу СУПРОТИВНИКИ ми залучаємо всіх актантів казкової оповіді, які за своєю сутністю протистоять у казці силам ДОБРА, порушують устрій казкового світу, перетворюючи його на ХАОС. Їхня приналежність до складників образу "ЧАРІВНОГО" виражається в прояві у них чарівних здібностей (*force, savoir, ouïe surnaturels*), або наявності ознак чарівної зовнішності, що особливо притаманне МІФІЧНИМ ІСТОТАМ (*Bête à tête d'homme*).

Таксономічний аспект. Аналіз фактичного матеріалу свідчить про те, що образ ЧАРІВНОГО СУПРОТИВНИКА формується у французькій народній казці такими концептами як МІФІЧНА ІСТОТА (53 казки, що складає 26,5%), ЛЮДИНА (12 казок, що складає 6%), ТВАРИНА (6 казок, що складає 3%). Прототиповий розподіл складників образу ЧАРІВНИЙ СУПРОТИВНИК відбувається таким чином (див. табл. 1):

Таблиця 1.

Наповнення образу ЧАРІВНИЙ СУПРОТИВНИК

КІЛЬКІСНИЙ РОЗПОДІЛ КОНЦЕПТІВ – СКЛАДНИКІВ		
ПРОТОТИП	ПЕРИФЕРІЯ-1	ПЕРИФЕРІЯ-2
МІФІЧНА ІСТОТА	ЛЮДИНА	ТВАРИНА
26,5%	6%	3%

Кількісні дані, які унаочнює табл. 1 доводять, що типовим представником ЧАРІВНОГО СУПРОТИВНИКА у французькій народній казці є МІФІЧНА ІСТОТА, периферію-1 утворюють образи ЛЮДЕЙ, периферію-2 образи ТВАРИН.

Сфера статичних К-предикатів. Казковому актанту ЧАРІВНИЙ СУПРОТИВНИК у французькій народній казці відповідає певна група предикатів, що відображають його статичні властивості та слугують базою для утворення концептуального простору (КП_к), що здійснюється за допомогою таких концептів, як (див. рис. 1):

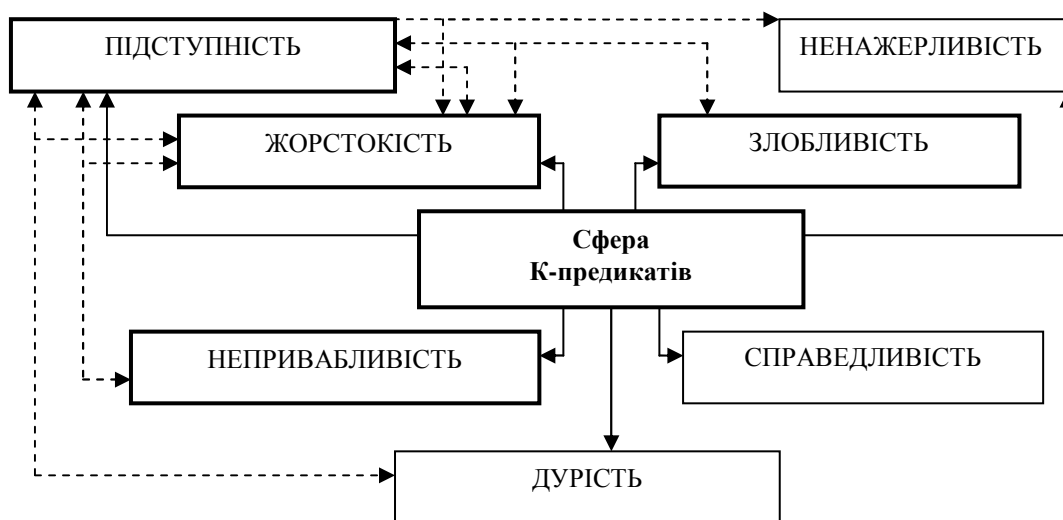


Рис. 1 Концептуальний простір (КП_к) образу ЧАРІВНИЙ СУПРОТИВНИК.

Проілюструємо розгортання кожного з концептів на прикладах, взятих з фактичного матеріалу. Концепт ПІДСТУПНІСТЬ "*perfidie n. f. – action, parole perfide. Perfide adj. qui trahit la confiance*" [5: 522] виділено нами у 24% казок. Продемонструємо розгортання такого концепту на прикладі казки "La Chatte Blanche" [6]:

[...] Ils entrèrent dans une chambre à deux lits. "*Mets-toi dans ce lit, dit diable. – C'est bon, dit Jean, je vais m'y mettre*".

Le diable parti, Jean se coucha dans l'autre lit. Pendant toute la nuit, le diable ne cessa de secouer et d'agiter dans tous les sens le lit dans lequel il pensait que le jeune homme s'était couché. Le lendemain, il entra dans la chambre. "Te voilà? dit-il à Jean; tu n'es pas mort? – Non, dit Jean [...]".

У наведеному фрагменті в ролі ЧАРІВНОГО СУПРОТИВНИКА виступає диявол (*diable*), який, запропонувавши Жану ліжко: *Mets-toi dans ce lit, dit diable*, мав ПІДСТУПНІ наміри *le diable ne cessa*

de secouer et d'agiter dans tous les sens le lit dans lequel il pensait que le jeune homme s'était couché вбити парубка вночі.

Наступним за кількістю визначень концептом (22%) у французьких народних казках є ЗЛОБЛИВІСТЬ. За словником "*méchanceté n.f. 1. Caractère, comportement d'une personne méchante. Méchant, -ante adj. qui fait délibérément du mal ou cherche à en faire*" [5: 446]. Розгортання такого концепту продемонструємо на прикладі французької народної казки "La Fille du Magicien et Les Cachettes à découvrir" [7]:

A midi, quand le sorcier revint et vit les quatre compagnons avec la jeune fille au milieu d'eux, il éprouva une telle rage que l'une des trois ceintures de fer qui lui entouraient les reins se brisa avec fracas. [...] Alors sa colère fut si grande que sa troisième ceinture sauta et que, lui aussi, comme ses anciennes victimes, se trouva changé en statue de pierre.

У наведеному прикладі, чаклун ЧАРІВНИЙ СУПРОТИВНИК відчуває ЛЮТЬ (rage) "почуття роздратування, злості" + ГНІВ (colère) "почуття сильного обурення, роздратування" = ЗЛОБЛИВІСТЬ, що стає причиною перетворення персонажа на кам'яну статую *se trouva changé en statue de pierre*, подібно до людей *comme ses anciennes victimes*, яким він завдав шкоди. Про силу та ступінь глибини почуттів чаклуна свідчить вживання вказівного займенника *une telle rage* та підсилювальної частки *sa colère fut si grande*.

Однією з характеристик актанта ЧАРІВНИЙ СУПРОТИВНИК є ДУРІСТЬ. НАЙДУРНІШИМ, тобто таким, якого легко обманути "*dupe n.f. personne que l'on trompe facilement*" [5: 45], є людоджер *ogre dupé, fou*, якого завжди перемагає кмітливий парубок. Проілюструємо розгортання такого концепту на прикладі казки "Le garçon qui vole les trésors de l'ogre" [8]:

Le géant dit: – Je ne crois pas qu'il vous en ait joué pire qu'à moi... Il a volé mes bottes, il a volé la lune, il a volé mon violon; et il a fait brûler ma femme et ma fille dans ma maison.

ДУРНІЙ людоджер, який хотів з'їсти хлопця разом із друзями, не тільки не реалізував своїх планів, а також через свою ДУРІСТЬ втратив дружину з дочкою *il a fait brûler ma femme et ma fille* й позбувся чарівних чобіт, місяця та скрипки *Il a volé mes bottes, il a volé la lune, il a volé mon violon*.

Одним із концептів, що відображає статичні характеристики актанту ЧАРІВНИЙ СУПРОТИВНИК, є його НЕНАЖЕРЛИВІСТЬ. Такий концепт виділено нами в 9% казок. Проілюструємо розгортання такого концепту в казці "Léopold" [9]:

Etant arrivé dans un village, Léopold vit tout le monde en pleurs. Qu'ont-ils donc à pleurer, ces imbéciles? Dit-il. On lui répondit qu'une princesse allait être dévorée par une bête à sept têtes. [...] Mais éloignez-vous bien vite, si vous ne voulez pas que la bête vous mange...

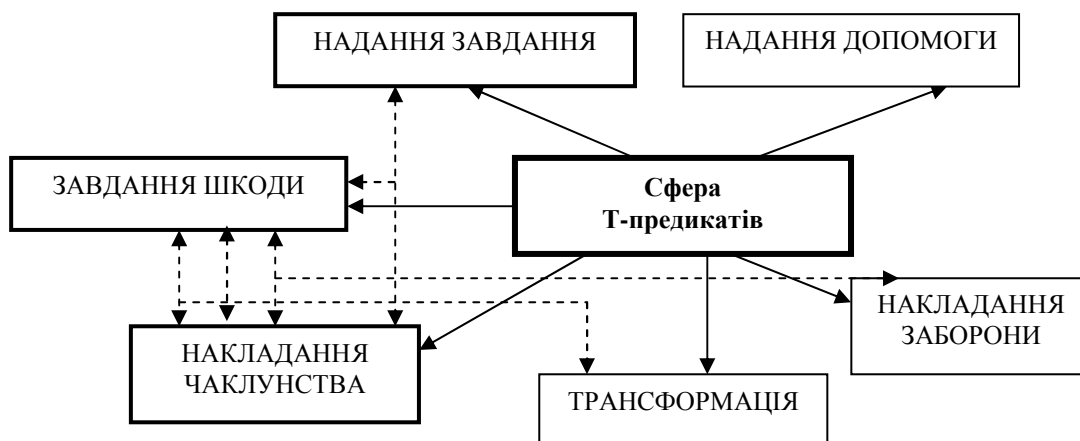
Концепт СПРАВЕДЛИВІСТЬ (1% казок) є атрибутом тільки одного казкового актанта, що входить до категорії ЧАРІВНИЙ СУПРОТИВНИК, а саме СМЕРТІ, яку в казці зображено у вигляді СПРАВЕДЛИВОГО чоловіка "*juste adj. et n. qui se conforme à l'équité, en respectant les règles de la morale ou de la religion*" [5: 403]. Розгортання концепту СПРАВЕДЛИВІСТЬ проілюструємо на прикладі з казки "La Mort parrain" [10]:

La Mort tient l'enfant sur les fonts baptismaux, prend part au repas qui suit, et, pour récompenser l'homme de l'avoir choisi, lui dit de se faire médecin. [...] Voilà donc notre homme médecin, et il prédit toujours à coup sûr l'issue de la maladie. Aussi est-il bientôt très recherché, et il devient riche en peu de temps.

У французькій народній казці "La Mort parrain" СМЕРТЬ стає хрещеним батьком новонародженої дитини, який із вдячності *pour récompenser l'homme de l'avoir choisi* допомагає батьку дитини обрати професію лікаря, внаслідок чого останній стає заможною людиною *il devient riche en peu de temps*.

Концепт НЕПРИВАБЛИВІСТЬ, актанта ЧАРІВНИЙ СУПРОТИВНИК, виділено нами в 12% казок. Такий концепт має дві логіко-тематичні лінії розгортання, а саме: НЕПРИВАБЛИВІСТЬ вроджена та набута. НЕПРИВАБЛИВИМ є чудовисько з казки *Bête à sept têtes*, яке має сім голів, що спричиняє його віднесення до класу МІФІЧНИХ ІСТОТ, що традиційно протиставляється в казці класу ЛЮДИНА. Така істота має великий РОЗМІР та характеризується визначною СИЛОЮ, про що свідчить наведений уривок з казки "Léopold" [9], де зображується чудовисько, що ламає дерева, які стоять на його шляху: "*Un instant après, on entendit au loin dans le bois la bête qui brisait tous les arbres sur son passage*".

Сфера динамічних Т-предикатів. Казковому актанту ЧАРІВНИЙ СУПРОТИВНИК у французькій народній казці відповідає група предикатів, які відображають його динамічні якості та слугують базою для утворення концептуального простору KP_T (див. рис. 2):

Рис. 2. Концептуальний простір (КП_м) образу ЧАРІВНИЙ СУПРОТИВНИК.

У сфері функцій ЧАРІВНОГО СУПРОТИВНИКА найтипівішим є концепт ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ (29%). Відтворимо логіко-тематичні лінії розгортання вищезгаданого концепту у французьких народних казках. Так, у казковій картині "чарівного" світу розгортання концепту ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ відбувається таким чином: ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ = З'ІДАННЯ + РОЗБЕЩЕННЯ + ВБИВСТВО + ВИКРАДЕННЯ.

Однією з логіко-тематичних ліній розгортання концепту ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ є ВБИВСТВО, яке в казках ЧАРІВНИ СУПРОТИВНИКИ здійснюють за допомогою ІНСТРУМЕНТУ (зброї або інших предметів). Наведемо приклад з казки "La Sœur infidèle" [8]:

Quand il faut dresser le lit des mariés, Jeanne demande à s'en charger, commande à un forgeron trois fourches de fer à pointes aiguës et les met dans le matelas, une à la tête, une au milieu, une au pied, de manière que les pointes soient au ras des draps. Le soir, Jean se couche le premier, pousse un cri et meurt le cœur traversé d'une pointe.

Наведений вище фрагмент демонструє, як підступна сестра замовляє в коваля ІНСТРУМЕНТ вбивства – загострені вила *trois fourches de fer à pointes aiguës*, які вона рівномірно встромляє у ліжко брата *les met dans le matelas, une à la tête, une au milieu, une au pied*, що стає причиною його СМЕРТІ.

Надзвичайно поширеним у казці є процедура З'ІДАННЯ жертви ЧАРІВНИМ СУПРОТИВНИКОМ. Особливо це стосується групи актантів, що належать до класу МІФІЧНА ІСТОТА. Проілюструємо це прикладом із казки "La Fille du Diable" [7]:

Bientôt arrive le Vieux qui est le Diable. "Je sens la chair fraîche, dit-il, il y a ici un chrétien!", et il découvre le militaire qu'il déclare vouloir manger le lendemain".

Даний фрагмент свідчить про те, що перша реакція диявола на присутність у його будинку людини *il y a ici un chrétien* є негативною, тому що в християнській релігії диявол – це істота, яка протистоїть БОГУ. Таким чином, ЛЮДИНА сприймається ним як засіб задоволення власних нищих інстинктів, у даному випадку як їжа, свіжа плоть, запах якої диявол відчуває дуже гостро *Je sens la chair fraîche*.

Таке ЗАВДАННЯ ШКОДИ, як ВИКРАДЕННЯ, може бути розтлумачене в текстах французьких народних казок як ВИКРАДЕННЯ дитини (-), що має, як правило, негативне значення для розвитку казкової колізії. У даному уривку з казки "Le Magicien et son Élève ou l'Apprenti magicien" [10] йдеться про ВИКРАДЕННЯ дитини хрещеним з метою навчання його ЧАКЛУНСТВУ:

Il y est arrivé trois beaux messieurs à la porte.

– Bonjour, messieurs.

– Bonjour si vous voulez, monsieur. Nous allons êt' le parain d'vot' p'tit gars.

Nous allons l'emmener chez nous. Dans douze ans d'ici, vous viendrez l'voir, pas avant.

Даний концепт може мати іншу логіко-тематичну лінію розгортання, а саме ВИКРАДЕННЯ чарівного предмета (+), який ліквідує певну недостачу в казковому світі. Причому й дитина, й ЧАРІВНИЙ ПРЕДМЕТ стають ЗАСОБОМ досягнення ЧАРІВНИМ СУПРОТИВНИКОМ певної мети.

Висновки та перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволило зробити висновки, що у розгортанні концептуального простору казкового актанту ЧАРІВНИЙ СУПРОТИВНИК ми вбачаємо розкриття прогнозуючої функції казки, яка виявляється в проекції казкової картини світу на християнську мораль. Отже, демонстрація в казці пороків, що заслуговують на загальний осуд, примушують читача провести паралель між архаїчним світом і сьогоденням, де випадки насильницького позбавлення людини життя, канибалізму, педофілії й дотепер залишаються реальністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ревзин И. И. К общесемиотическому истолкованию трех постулатов Проппа : анализ сказки и теория связности текста / И. И. Ревзин // Типологические исследования по фольклору. – М., 1975. – С. 77–91.
2. Логический словарь / [сост. Н. И. Кондаков]. – М. : Наука, 1971. – 650 с.
3. Греймас А. Ж., Курте Ж. Семиотика. Объяснительный словарь / А. Ж. Греймас, Ж. Курте // Семиотика. – М. : Радуга, 1983. – С. 483–550.
4. Маранда П., Кёнгас-Маранда Э. Структурные модели в фольклоре / П. Маранда, Э. Кёнгас-Маранда // Зарубежные исследования по семиотике фольклора. – М. : Наука, 1985. – С. 194–260.
5. Le Robert de poche. – P. : Robert, 1995. – 904 p.
6. Cosquin E. Contes / E. Cosquin. – Paris : Edition Philippe Picquer, 2003. – 749 p.
7. Delarue P., Ténèze M.-L. Le conte populaire français / P. Delarue, M.-L. Ténèze. – Paris : Maisonneuve et Larose, 2002. – Tome 1. – 392 p.
8. Delarue P., Ténèze M.-L. Le conte populaire français / P. Delarue, M.-L. Ténèze. – Paris : Maisonneuve et Larose, 2002. – Tome 2. – 731 p.
9. Markale J. Le temps des merveilles / J. Markale. – Paris : Librio, 1999. – 128 p.
10. Simonsen M. Le conte populaire / M. Simonsen. – Paris : Presses Universitaires de France, 1984. – 215 p.
11. Dictionnaire des sciences cognitives / [par G. Tiberghien, H. Abdi, J.-P. Desclés, N. Georgieff, M. Jeannerod, J.-F. Le Ny, P. Livet, J. Pynte, J. Sabah]. – Paris : Armand Colin. VUEF, 2002. – 336 p.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Єсипович К. П. Образ ВОЛШЕБНОГО ПРОТИВНИКА во французской народной сказке.

Статья посвящена анализу семантической организации французской народной сказки. Цель исследования состоит в выявлении концептуальной структуры содержания образа "Волшебного противника", и в воссоздании такого содержания с помощью языковых средств. Предложенный в работе комплексный подход изучения сказочного образа, осуществлен в рамках когнитивной поэтики.

Yesypovych K. P. The Image of the Magic Adversary in the French Folk Tale.

The article deals with the analysis of the semantic organization in the French folk tale. The research focuses on the revealing the conceptual structure of the "The Magic Adversary" image content as well as on its actualization by the linguistic means. The suggested comprehensive approach to the fairy tale image analysis is accomplished in the framework of cognitive poetics.